

Nr. 254 – 2002

Jens Christian Hansen

Ungdoms forhold til sted: Er Rjukan et blivende sted?

Sammendrag

Stedsutvikling avhenger ikke bare av politiske og økonomiske aktørers evne til omstilling og nyskaping. Et sted må også opfattes som et blivende sted av så mange av dem som vokser opp der at kritisk sosial og økonomisk masse opprettholdes. Dette notatet analyserer ungdoms forhold til Rjukan i Tinn, et sted som har gjennomgått en langvarig og problematisk omstilling. Særlig vekt legges på forhold som får ungdom til å bli, flytte for så å komme tilbake, eller å flytte for godt. Analysen bygger på tre hovedoppgaver i geografi om disse forholdene, fra henholdsvis 1979, 1992 og 2002.

Notatet er et første utkast til et kapittel i en planlagt bok *Mennesker, steder og regional utvikling* (redaktører Nina Gunnerud Berg, Britt Dale og Anders Löfgren, Geografisk institutt, NTNU). Boken er en formidling av forskningsresultater fra Norges Forskningsråds program *Regional Utvikling*.

e-postadresse: jens.hansen@nhh.no

Ungdoms forhold til sted : Er Rjukan et blivende sted?

Problemtilnærming.

Omstillingsprosesser på ensidige industristeder kan studeres på ulike måter.

De kan måles indirekte, gjennom kvantitative analyser av befolknings- og sysselsettingsdata. Denne metodiske tilnærmingen har vært vanlig når omstillingsprosesser skal analyseres i full bredde.

Omstilling kan også studeres på steds- og aktørnivå, ofte med en blanding av kvantitative og kvalitative data. Stedene beskrives gjerne med utgangspunkt i kvantitative data, mens omstillingsaktørenes handlinger sees i et institusjonelt perspektiv. De viktigste lokale aktørene er industriforetakene selv og vertskommunen som et administrativt og politisk system. Analyser på stedsnivå settes gjerne i et videre perspektiv, fordi omstillingsprosessene ofte utløses av forhold utenfor stedene. Markedene for produktene endres. Foretak andre steder, ofte i andre land, kan bli alvorlige konkurrenter. Endringer i nternasjonale og nasjonale økonomiske og politiske systemer og aktører utløser lokale omstillingsprosesser. Slik skjer analysen av omstilling på flere geografiske nivåer samtidig, der lokale eksempler kan illustrere generelle prosesser.

En tredje analytisk tilnærming er sosialgeografisk. Søkelyset rettes mot ungdommer som vokser opp på ensidige industristeder og deres forestillinger om det livet som står foran dem. Etter at de har fullført grunnskolen står de foran viktige veivalg. De aller fleste søker videre utdanning, enten på hjemstedet eller andre steder. Mange av dem som tar yrkesfaglig utdanning og nesten alle som tar allmennfaglig utdanning fortsetter med høyere utdanning, noe som igjen ofte fører til flytting. Valg av utdanning kan både sees som et implisitt stedsvalg og som en forberedelse til arbeidslivet. Disse valgene kan gjøres forholdsvis ureflektert, men også være gjennomtenkte. Summen av de unges veivalg er med på å bestemme oppvekststedenes fremtidige utvikling. Samspillet mellom sted og individ er hovedtemaet for dette kapitlet.

Hvorfor ensidige industristeder?

Det dominerende foretaket på de aller fleste ensidige industristedene ble anlagt for å utnytte lokale naturressurser, som vannkraft, mineraler, skog og fisk. I noen tilfeller

kom foretakene til eksisterende steder, men ofte skapte foretakene nye steder. Ofte lå disse stedene langt fra eksisterende større steder. Noen av dem forsvant etter kort tid (særlig gruvesteder). Mange av dem forble små. Noen vokste seg ut av ensidigheten og ble mer allsidige lokale arbeidsmarkeder. Andre igjen ble gradvis integrert i større steders omland. De fleste ensidige industristedene vokste frem mellom 1875 og 1930, men enkelte av dem er yngre. På mange av industristedene ble raske vekstperioder avløst av perioder preget av stagnasjon og tilbakegang i sysselsettingen. Slike vekstforløp skapte betydelige flyttestrømmer, først inn til et sted, så bort fra det. Dette kunne for eksempel innebære at barna til den første innflyttergenerasjonen erfarte at stedet som hadde gitt deres foreldre levebrød, ikke kunne tilby dem det samme. Noen årskull vokste opp på rett sted til rett tid, andre ikke.

Det er altså to hovedårsaker til at mange ensidige industristeder egner seg godt som 'laboratorier' for studier av ungdoms forhold til sted. For det første ligger stedene for seg selv, slik at den lokale stedsutviklingen kan studeres relativt uforstyrret. For det andre utsettes slike steder ofte for brå endringer, for oppsving og nedturer. Da blir omstillingsprosessene tydeligere.

I dette kapitlet rettes søkelyset mot Tinn kommune og industristedet Rjukan. Først beskrives stedet, så drøftes de unges forhold til det.

Et historisk tilbakeblikk.

"Rjukan er, satt på spissen, et industristed som Norsk Hydro begynte å bygge opp for nitti år siden, og som konsernet egentlig ønsket å forlate allerede for sytti år siden" (Hansen & Grønlund 1999, s. 194).

Folketallet i Tinn kommune økte med ikke langt fra 50 prosent i første halvdel av 1800-tallet, til 3500 innbyggere. Så møtte kommunen veggen, og folketallet stagnerte i tiden frem til 1900. Det var ikke levebrød nok til en oppvoksende slekt, og utvandring til Amerika ble det viktigste alternativet. I perioden 1837-1907 reiste 2000 tinndøler dit. Allerede før industrien kom til bygda, hadde innbyggerne lært å kjenne omstillingsproblemen på kroppen.

Så kom omslaget. I 1907 begynte Norsk Hydro å bygge kraftverk og fabrikker på Rjukan, og allerede i 1910 var folketallet kommet opp i 5500, hvorav 2200 på Rjukan. I 1920 bodde det 12000 mennesker i kommunen, 8500 på Rjukan. Massiv innflytting dekket behovet for arbeidskraft til den ekspanderende industrien og bysamfunnet som utviklet seg rundt denne. Etter første verdenskrig sank

industriusselsettingen, og folketallet stagnerte. I 1928 åpnet Norsk Hydro en stor kunstgjødsselfabrikk på Herøya ved Porsgrunn. Den var bygget for å møte en forventet økt markedsetterspørsel, men den globale økonomiske krisen først på trettitallet førte til at etterspørselen sank, og de 'gamle' Hydro-stedene i Telemark (Notodden og Rjukan) gikk gjennom en alvorlig sysselsettingskrise. Mange familier tok veien til Herøya. Barna til første generasjons industriarbeidere måtte ut for å finne arbeid. Folketallet i Tinn sank fra 12000 til 8500 mellom 1930 og 1945. Etter krigen økte folketallet og lå rundt 10000 i årene rundt 1960. Av disse bodde 6500 på Rjukan. 1950-årene blir ofte referert til som Rjukans 'gyldne år' Norsk Hydro hadde 1700 ansatte i 1960. Men selv i denne perioden var utflyttingen større enn innflyttingen. Og så begynte nedturen. Ryktene om en nedtrapping på Rjukan dukket opp i 1962, og i 1963 ble ryktene bekreftet. Årsaken lå ikke i markedssvikt, men innføring av ny teknologi. I 1965 la Hydro frem en plan som forutsatte en nedlegging av fabrikkene på Rjukan i løpet av 10 år. Den elektriske kraften skulle anvendes i nye anlegg på Herøya. Rjukan og Norge var ikke forberedt på at gullalderen kunne ta slutt. Ikke uventet ble planen møtt med lokal motstand, og førte til en bred politisk debatt. De politiske aktørenes viktigste forhandlingskort var deres muligheter til å nekte Hydro å overføre elektrisk kraft fra Rjukan til Herøya. Forhandlingene førte til en langsommere nedtrapping i hjørnestensbedriften og til en økt offentlig innsats for å skape alternative arbeidsplasser. I løpet av seksitallet ble antallet ansatte hos Hydro mer enn halvert, til 700. I samme tidsrom gikk folketallet ned med 1800 personer. Mellom 1964 og 1970 lå den årlige nettoflyttingen fra Tinn på mellom 200 og 300 personer. De fleste flytterne var unge, enslige eller familiefolk. Stillet ovenfor en usikker fremtid følte mange av dem en avmakt som de kom seg ut av ved å flytte sin vei. Pensjonistene ble boende og befolkningen ble eldre. Folketallet i Tinn og på Rjukan fortsatte å gå tilbake gjennom sytti- og åttiårene. I 1990 bodde det 6900 mennesker i kommunen, en tredjedel færre enn i 1960. På Rjukan sank folketallet enda raskere, med over 40 prosent. Den etter norske forhold mellomstore byen Rjukan med 8500 innbyggere i 1920 var i 2000 redusert til et kommunesenter med 3600 innbyggere. En del av denne nedgangen skyldes at folk flyttet internt i kommunen, fra den trange og skyggefulle Vestfjorddalen nedover mot Tinnsjøen, men i ungdommens perspektiv var Rjukan i 2000 et lite sted, noe det sikkert ikke var for de unge som bodde der 80 år tidligere.

I 1988 inngikk Norsk Hydro en avtale med staten som innebar en definitiv oppgivelse av elektrokjemisk industri på Rjukan. Den elektriske kraften ble ført ut av dalen. Til gjengjeld skulle Hydro bygge opp en næringspark med 350 fremtidsrettede og lønnsomme arbeidsplasser. I 1988 var det rundt 500 Hydro-ansatte på Rjukan, derav 400 i prosessindustrien, noe under 100 i andre Hydro-divisjoner. Nær hundre personer var sysselsatt i utenforstående selskaper på fabrikkområder. Rundt årtusenskiftet hadde Hydro ingen industriell virksomhet igjen på Rjukan. Det som fantes av industri, lå for det meste på et industriområde sør for byen som var bygget opp i seksti- og syttiårene med betydelig offentlig støtte. Oppe på den gamle Hydro-tomten, som nå het Hydro Rjukan næringspark arbeidet det vel 700 ansatte i 50 forretningsenheter. 470 av de 700 var Hydro-ansatte og 30 arbeidet i firmaer der Hydro hadde eierinteresser. Vel 200 arbeidet i utenforstående selskaper. De aller fleste av arbeidsplassene var i tjenesteteytende næringer. "Norsk Hydro har mer enn oppfylt de kravene som ble stillet i 1988. Rjukan er blitt et allsidig tjenesteproduksjonssted, med en nasjonal og internasjonal kundekrets. For Rjukan har den tette koblingen til konsernet Norsk Hydro gjennom nesten hundre år vært preget av oppturer og nedturer, med atskillig turbulens på arbeidsmarkedet. Nittiårene må karakteriseres som en opptur, der rammebetingelsene er resultatet av et kompromiss mellom stat, kommune og konsern, der omstillingsprosessens suksess har vært avhengig av konserntilknytningen, men der det også er utviklet en betydelig lokal kompetanse" (Hansen & Grønlund 1999, s. 198-99).

Ungdoms forhold til sted, utdanning og arbeid.

De mange som kom flyttende til Rjukan rundt 1910 var arbeidsflyttere. De ble tilbudt et levebrød som de oppfattet som bedre enn det de hadde hatt der de kom fra. For mange av innflytterne under anleggsperioden var flytting en livsform. De reiste fra anlegg til anlegg. Mange av dem hadde en familie å forsørge på det de oppfattet som sitt hjemsted. Mange av innflytterne kom fra bygdene rundt det nye industristedet, og disse bygdene hadde lite å tilby den oppvoksende slekt. Etter hvert som industristedene var kommet gjennom anleggsfasen og de faste industriarbeidsplassene var kommet på plass, kom familieforeningenes og familietableringenes tid. Anleggsbrakkene ble avløst av nye boliger. Skoler ble bygget, Storgata ble en handelsegate, stedet fikk nye tjenesteteytende funksjoner i tillegg til basisarbeidsplassene i industrien.

De unges stedsoppfatninger ble mer sammensatte, men fortsatt var tilgangen på arbeid den kritiske faktoren. De aller fleste førstegangsinnflytterne til Rjukan hadde lite utdanning, og fikk opplæring i Norsk Hydros fabrikker. Kvinnenes plass var i hjemmet. Barna kom og vokste opp, og utdanningen for de langt fleste av dem gikk frem til konfirmasjonsalderen. Målet for mange av guttene var å få arbeid der faren arbeidet. Rollemodeller og stivhengighet kalles slikt i dag. Mange av jentene som vokste opp, fikk arbeid knyttet til familiesfæren eller i butikker, kontorer og institusjoner som stedet etter hvert fikk tilført. Stedet preget langt på vei innbyggernes livsløp. Unntakene fantes først og fremst blant tilflytterne som inntok ledende stillinger i bedriften eller i kommunale institusjoner. De hadde med seg en utdanning som gikk langt ut over grunnskolen. Deres humankapital var blitt investert i ervervelsen av en spesialkompetanse som ikke var stedsavhengig. Mange av dem flyttet videre, langs Hydro-interne karriereveier. Den første generasjonen av barn født på Rjukan ble konfirmert da hjørnestensbedriften møtte sin første store krise. Å flytte ble en nødvendighet fordi oppvekststedet ikke kunne gi sine unge et levebrød. Dette grunnleggende behovet var langt viktigere enn om stedet var trivelig, naturen vakker og vennene gode.

Femtitallet på Rjukan var preget av at Norsk Hydro fortsatt var den dominerende arbeidsplassen. Stedet Rjukan hadde det et forholdsvis godt lokalt tjenestetilbud fordi det lå så avsides og dermed skjermet mot konkurranse utenfra. Men da Hydro presenterte sine nedbyggingsplaner i 1964, tok utviklingen på stedet en negativ retning. Det var ikke urimelig om de unge som vokste opp på Rjukan, stillet seg spørsmålet: Er Rjukan et blivende sted?

Den dominerende faglige tilnæringsmåten blant dem som i dag er opptatt av ungdoms forhold til sted, består i å analysere stedene slik de fortøner seg inne i hodene på dem som bor der. For noen er Rjukan himmeriket på jorden, for andre et høl det gjelder å komme seg ut av. Det er da viktig å forstå hva som rører seg inne i hodene for eksempel på de unge som står foran viktige veivalg i livsløpet, fordi forklaringene på deres valg ligger der. En slik faglig tilnærming er et nødvendig korrektiv til tilnærminger som ser på stedet som en determinerende kraft. Det er imidlertid viktig ikke teoretisk å havne i grøften på den andre siden av veien. Det gjør man om stedet som sted fratras identitet og reduseres til summen av enkeltindividens sosiale konstruksjoner av det stedet de befinner seg på og av alternative steder de kan tenke seg å flytte til.

Tre hovedoppgaver i geografi har analysert denne problemstillingen. Den første hovedoppgaven om flytting fra Tinn er skrevet av Kjell Førlandsås, som selv var utflytter fra Tinn. Den er kvantitativt orientert. Den egeninnsamlede empirien er besvarte prekodete spørreskjemaer sendt til ungdom fra Tinn, og analysert i en serie multiresponstabeller, etterfulgt av en multippel regresjonsanalyse (Førlandsås 1979a). Den andre oppgaven er skrevet av Coen Hendriks, og bygger også på spørreskjemaer til utvalgte ungdomsgrupper, supplert med en bedriftsundersøkelse, slik at såvel etterspørselssiden og tilbudssiden i det lokale arbeidsmarkedet er dekket (Hendriks 1992a). Bianca Førlandsås skrev den tredje oppgaven. Den bygger på skolestiler skrevet av elever ved den videregående skolen i Tinn, supplert med kvalitative dybdeintervjuer med et utvalg av elever. I tillegg er det gjennomført intervjuer blant bofaste, tilbakeflyttere, utflyttere og innflyttere i alderen 30-35 år, slik at to generasjoner kan sammenlignes (Førlandsås 2002). Kjell. Førlandsås og Coen Hendriks har også skrevet artikler som sammenfatter deres oppgaver (Førlandsås 1979b, Hendriks 1992b).

Disse tre hovedoppgavene har gitt meg med meste av det empiriske materialet som presenteres i dette kapitlet. De inneholder også teoretiske og metodiske drøftinger som jeg har kunnet dra nytte av. Endelig gir oppgavene i sum et langtidsperspektiv på hovedproblemstillingen: flytting eller ikke flytting.

Rjukan i 1978.

Den eldste hovedoppgaven, *Tinn kommune i flyttemønstre. En undersøkelse av utflyttenes flyttemønstre og vilkår for tilbakeflytting*, bygger på innkomne svar på et spørreskjema som ble sendt ut i 1978 til avgangselever i grunnskolen i Tinn i 1954, 1959, 1964, 1969 og 1971, men som ikke var registrert som bosatt i kommunen i 1978. Disse utflytterne var mellom 21 og 38 år da de mottok skjemaet.

Blant dem som gikk ut av grunnskolen i 1954 og 1959 var bare 24 % registrert som bosatte i Tinn i 1978. Tilsvarende andel for dem som avsluttet grunnskolen i 1964 og 1969 var 48 %. Bare i den yngste årsklassen, som gikk ut av skolen i 1971 og som var omlag 21 år da de ble intervjuet i 1978 var et flertall (62 %) bosatt i Tinn. De eldste var i store trekk gjennom den mest mobile fasen i livet, de yngste var på vei inn i den. En kunne derfor ikke forvente noen betydelig tilbakeflytting blant de eldste, men det ville være sannsynlig at mange av de yngste som ennå bodde i Tinn ville flytte ut.

Sørli (1993) har med data på kommunenivå fra Det sentrale personregisteret fulgt de som ble født mellom 1949 og 1957 frem til de var blitt 35 år (mellom 1984 og 1992). Disse årskullene var omlag like gamle som de tre yngste avgangskullene i Førlandsås' materiale. De som befant seg i Tinn både da de var 15 år gamle og da de var 35, uten å ha flyttet fra kommunen i intervallet, betegnes som *bofaste*. Trettitre % av mennene og 23 % av kvinnene var bofaste. De som befant seg i Tinn både da de var 15 og 35, som hadde flyttet fra kommunen i intervallet, kalles *tilbakeflyttere*. I denne kategorien befant seg 17 % av kvinnene og av mennene. Dette innebærer at 50 % av mennene og 60 % av kvinnene hadde flyttet fra kommunen etter av de fylte 15 år, og var ikke kommet tilbake ved fylte 35 år. De er *utflyttere*. En sammenstilling av Førlandsås' og Sørli's data viser at det er mer vanlig å flytte enn å bli.

Førlandsås' to eldste avgangskull var 17 og 22 år gamle mens sysselsettingen hos Norsk Hydro var på det høyeste. De to yngste avgangskullene måtte derimot velge sine livløp på en tid da sysselsettingsnedgangen hos Hydro gikk svært raskt.. Førlandsås hadde en hypotese om at "på ensidige industristeder med et næringsliv som er sakte ekspanderende, stagnerende, eller i tilbakegang, vil det være nærliggende å anta at den overveiende del av utflyttingen skjedde i forbindelse med arbeidsforhold" (Førlandsås 1979b). Men hans undersøkelse ga ikke støtte til denne hypotesen. Hele 61 % av svarerne nevnte videre utdanning som en viktig grunn for utflytting, mens det å få bedre arbeid ble tillagt stor betydning bare av 36 % av svarerne. Den tredje viktigste flytteårsaken var ønsket om å bo mer sentralt (26 %). Dersom man holder passive flyttere (barn, husmødre) utenfor materialet, flyttet bare 24 % til et arbeid utenfor kommunen, mens 76 % flyttet for å begynne på skole. Selv i perioden med saterkest utflytting økte andelen arbeidsflyttere lite. Påfallende er det at bare 19 % tillå usikre arbeidsplasser en stor rolle som flytteårsak

Statistisk Sentralbyrås store flyttemotivundersøkelse fra 1972 (Statistisk Sentralbyrå 1977) viser at 16 % av dem mellom 16 og 24 år oppga utdanning som viktigste grunn til flytting. Andelen var høyest for enslige (20 %). Lavest for gifte med barn (8 %).

Forskjeller mellom SSBs og Førlandsås' spørsmålsformuleringer (SSB spør om *viktigste årsak* til flytting, Førlandsås om *årsaker av stor betydning*) gjør det ikke mulig å sammenligne de to undersøkelsene nøyaktig, men det virker som om Førlandsås bedre har fanget opp utdanningens flytteutløsende betydning. Utdanningsflyttingen vil også være større i kommuner uten høyere utdanningstilbud, slik som Tinn, enn i landet som helhet. På den annen side viser SSBs

flyttemotivundersøkelse at unge i perifere strøk er mindre tilbøyelige til å ta utdanning ut over grunnskolen enn ungdom i sentrale strøk.

Førlandsås finner at utflytterne fra Tinn i hovedsak er tilfredse med sine valg. Selv om 80 % av utflytterne fortsatt føler seg som tinndøler, er 47 % av dem svært fornøyd med sine flyttevalg, 47 % passe fornøyd, mens bare 9 % ikke er fornøyd. Utflytterne er fornøyd med kultur- og servicetilbud på tilflyttingsstedet, økonomien er blitt bedre, og også arbeidsforhold og boligforhold er tilfredsstillende. Den eneste levekårskomponenten som er blitt vesentlig dårligere, er kontakt med slekt og venner. De fleste av utflytterne er kommet i en stabil fase av livsløpet, der utdanningen er fullført og der arbeid og boligforhold er viktigst.

Førtitre % av de som er flyttet ut, stiller seg negative til tilbakeflytting til Tinn, 57 % er positivt innstilt. Menn var mer positive enn kvinner, ugifte mer positive enn de gifte, spesielt de som hadde barn.

Hva skal så til for at utflyttede tinndøler med positiv innstilling til tilbakeflytting virkelig skal flytte tilbake? Her presenterer Førlandsås data for hvert enkelt av de fem avgangskullene. Den viktigste betingelsen for tilbakeflytting er sikker jobb (nevnt av mellom 83 og 94 % av svarerne i de enkelte avgangskullene). Sikker jobb for ektefelle er nevnt som en viktig betingelse av over 60 % av de spurte (med unntak av det eldste avgangskullet). Ikke uventet er barnehagetilbudet viktig for de yngste, kravet om enebolig viktig for de eldre. De potensielle tilbakeflytterne tror at boligforholdene vil bli bedre, og legger vekt på kontakt med slekt og venner. Men den kritiske faktor er og blir arbeidstilbudet. Blant de som kunne tenke seg å flytte tilbake, kunne bare en sjettedel tenke seg den type industriarbeid som fantes i Tinn. Førlandsås konkluderer med å stille seg kritisk til utflyttingskommunenes "litt selvgode og handlingslammende oppfatning" om at de har et stort arbeidskraftpotensial i utflyttene (Førlandsås 1979a, s. 119). "Tinn kan vanskelig dra nytte av den betydelige menneskelige kapital kommunen har i utlegg. Til det er arbeidsmarkedet (foreløpig) for ensidig" (Førlandsås 1979b, s. 204).

Førlandsås' arbeid ble skrevet på en tid da den gjeldende oppfatning var at industriutbygging fortsatt var et viktig distriktspolitisk virkemiddel. Rjukan var et tidlig eksempel på en type omstilling som skulle ramme mange indutristeder gjennom åttitallet. Førlandsås viser også et de unge som flyttet fra Tinn ikke delte den politiske optimisme knyttet til etablering av nye industriarbeidsplasser. Det lokale arbeidsplasstilbudet tillegges stor betydning i Førlandsås' hypoteseformuleringer. Men

selv om godt arbeidstilbud er en nødvendig forutsetning for tilbakeflytting, er det ikke nødvendigvis en tilstrekkelig forutsetning. Stedet Rjukan er mindre attraktivt for utflyttere som vurderer å komme tilbake, fordi det blir satt opp mot alternative bosteder som utflytterne har fått bindinger til.

Rjukan i 1991.

1980-tallet preges av en ungdom som i langt større grad enn ungdom på seksti- og syttitallet søker videregående og høyere utdanning. Hvilke konsekvenser får slike preferanseendringer for et sted som Rjukan? Og i hvilken grad makter Rjukan og Tinn å møte disse endringene?

I sin hovedoppgave forsøker Coen Hendriks å svare på dette spørsmålet. Oppgaven heter *Hvor blir det av Rjukan-ungdommen* (Hendriks 1992a), mens en artikkel som formidler hovedresultatene heter *Rjukan lurer seg selv* (Hendriks 1992b).

Hendriks' undersøkelse fra 1991 omfatter både en ungdomsundersøkelse og en bedriftsundersøkelse, slik at både potensielle arbeidstakere og arbeidsgivere kan få gitt uttrykk for sitt syn på det lokale arbeidsmarkedet.

Hendriks intervjuet ikke bare utflyttere, men også tilbakeflyttere og bofaste. Hendriks' og Førlandsås' utvalg er ikke direkte sammenlignbare. Hendriks' utvalg var de som gikk ut av ungdomsskolen i 1980/81, 1985/86 og 1989/90. De var respektive 25/26, 21/22 og 17/18 år gamle da de ble intervjuet, altså atskillig yngre enn dem Førlandsås intervjuet 14 år tidligere. Førlandsås' svarere var 14 da de gikk ut av grunnskolen, Hendriks' var 16 år gamle. Langt flere av Hendriks' svarere var i en utdanningsfase av livet enn tilfellet var for Førlandsås' svarere fordi flere unge tok videregående og høyere utdanning i begynnelsen av nittitallet enn i slutten av syttiårene. To tredjedeler av Hendriks' ikkeflyttere var fortsatt under utdanning, i hovedsak i videregående skole. Nesten halvparten av utflytterne var også under utdanning, men her dominerte høyere utdanning. Derimot var to tredjedeler av tilbakeflytterne i arbeid. Hendriks forteller derfor i hovedsak om unge mennesker i en tidlig søkefase i livet, og følger den kortere inn i etableringsfasen enn Førlandsås gjorde i 1979.

Halvparten av dem Hendriks intervjuet hadde aldri bodd utenfor Tinn kommune, mens omlag en fjerdedel av ungdommene først hadde flyttet ut og senere kommet tilbake. Likevel kan flertallet av de unge tenke seg å bo utenfor Tinn for kortere eller lengere tid. Av et utvalg på 431 personer sier bare 14 % at flytting er uaktuelt.

Flytting er det normale. Utdanning er en svært viktig grunn for å flytte ut. Utflytterne har da også høyere utdanning enn ikkeflytterne.

Det er klare forskjeller mellom kvinner og menn. Utflyttingsfrekvensen er høyere for kvinner. Flere kvinner enn menn ønsker utdanning ut over videregående skole, og der gjelder både for bofaste, utflyttere og tilbakeflyttere.

Hendriks spurte de unge både om utdanningspreferanser og yrkespreferanser. Det er ikke nødvendigvis samsvar mellom disse. Mange tar sikte på utdanning som er rettet mot industri, men tror ikke at de vil komme til å arbeide i industrien. De som har tatt arbeid i industri eller bygge- og anleggsarbeid, er i hovedsak menn uten videregående utdanning. De langt flere av disse (over 75 %) er fornøyd med jobben sin.

Hendriks trekker frem to mulige forklaringer. Den ene er situasjonsbestemt. Da de unge ble intervjuet, var arbeidsledigheten på vei oppover i Norge. I 1991 lå den på nærmere fem prosent, mens den til sammenligning lå på en prosent da Førlandsås gjennomførte sin undersøkelse i 1978. Det er ikke urimelig å anta at ungdom som merker at det ikke er så lett å skaffe seg arbeid andre steder, vil være mer aktive i det lokale arbeidsmarkedet. En annen mulig forklaring er at når først ungdom begynte å arbeide i industrien, endret de sitt syn på dette arbeidet. Industrien vant seg ved nærmere bekjentskap. De som søkte videregående utdanning var i mindre grad opptatt av industriarbeid enn dem som hadde lav formell kompetanse.

Rundt 1990 kom det noen nye bedrifter innenfor tjenesteytende næringer til Rjukan. De drev med telefonsalg og reisebyråtenester over telefon. De oppdaget raskt at det var vanskelig å få tak i lokal arbeidskraft. De unge hadde enten ikke utdanning som passet til disse jobbene, eller de var i en utdanningsfase som gradvis fjernet dem fra hjemstedets arbeidsmarked. Hendriks finner at det er behov for arbeidskraft med økonomisk-administrativ og teknisk-naturvitenskapelig utdanning i Tinn, men samtidig finner han at få av dem som er i ferd med å gjennomføre en slik høyere utdanning tror det er mulig å få utdanningsrelevant arbeid i Tinn. (Bare fem av 25 unge med slike utdanninger.) Det kan virke paradoksalt at mange unge lar være å ta videregående og høyere utdanning, fordi de tror de vil få industriarbeid i Tinn, mens mange tar utdanning som de ikke tror vil gi dem innpass i det lokale arbeidsmarkedet. Enda mer paradoksalt er det at begge gruppene kan ha tatt feil.

Hendriks er først og fremst opptatt av sammenhenger mellom utdanning, arbeid og boligforhold. Han mener at industrisyselsettingen også i fremtiden vil være viktig for Rjukan. Han stiller riktignok også noen spørsmål om sosiale nettverks betydning for

de unges oppfatning av Rjukan, men disse spørsmålene "treffer" ikke. Svarene gir ingen signifikante samband mellom stedstrofasthet og stedskvaliteter knyttet til hverdagslivet utenfor jobben.

En metodisk og teoretisk parentes.

I løpet av nittitallet blir tolkningen av sosiale relasjoner viktigere og viktigere i stedsanalysene. Selv om utdanning og arbeid fortsatt oppfattes som viktige for ungdoms valg av bosted, rettes forskernes søkelys også mer og mer mot de unges forhold til sted – hjemsted eller alternative bosteder. En kan spørre seg om årsakene til denne dreiningen i forskningsinteresse.

En mulig årsak kan være at det er blitt vanskelig å få tak i adresser til dem som spørreskjemaer skal sendes til. Det er sterke restriksjoner på adgangen til slike registerdata, dels av hensyn til personvernet, dels fordi kostnadene ved å få datalister er blitt høye. Dessuten er det vanskelig å få høye svarprosent i spørreskjemaundersøkelser, fordi svarerne er mindre villige til å bruke tid på slikt arbeid nå enn dengang. I dag ville det nok være vanskelig å sette en hovedfagsstudent i gang med datainnsamlinger som dem Førlandsås og Hendriks foretok i 1978 og i 1991.

En annen mulig årsak er at mange studenter ikke er tiltrukket av kvantitative metoder, noe som kan skyldes manglende grunnkunnskaper i kvantitativ datainnsamling og -bearbeiding.

En tredje mulig årsak er en teoretisk dreining i samfunnsgeografien, med stadig større oppmerksomhet på sosiale relasjoner. Stedet som fenomen defineres anderledes i dag enn på sytti- og åttitallet. Steder beskrives ikke lenger ved hjelp av absolutte, målbare data, fordi slike data (f. eks om befolkning, sysselsetting, boligbygging, arealbruk o.l.) nå oppfattes som mindre relevante i forståelsen av stedsutvikling. Det *absolutte* rom finnes ikke, det *relative* rom finnes nesten ikke. Det nå 'gjeldende' rom er *relasjonelt*. Det vil i all enkelthet si at rommet må forståes slik det oppfattes av dem som bruker det. Rommet er en sosial konstruksjon. Det rom som enkeltindivider ser for seg, er rommet slik de oppfatter det. Om en håndfull ungdommer fra et sted setter seg rundt et bord og prøver å beskrive hjemstedet, kan det godt hende at det fremkommer like mange karakteristikk som antallet ungdommer rundt bordet. Nå fremkommer selvfølgelig dette personlige rommet inne i hodet i folk ikke uten ytre påvirkninger. Hva andre mener, bygges også inn i den enkeltes meningssystem.

Særlig viktig er det å se dagens relasjonelle rom i et tidsperspektiv. Det kan belyses gjennom å la ulike generasjoner komme til orde, eller ved å følge et sted over tid, slik tilfellet er i eksemplet Rjukan.

Er det så noen dypereliggende strukturelle og individuelle årsaker til at rommet blir forstått på en annen måte i dag enn før i tiden? Et sted som Rjukan ble befolket av innflyttere. Mange reiste videre, men de som ble, ble sosialisert inn i et industrielt produksjonssystem som fylte det aller meste av deres tid. Mange begynte å arbeide på fabrikkene da de var mellom 14 og 16 år gamle. De fikk den nødvendige opplæringen på bedriften. De gikk rett fra barndommen inn i arbeidslivet. Mange beholdt den samme arbeidsplassen hele livet, og generasjon fulgte generasjon. Ofte arbeidet far og sønn side om side. De som levde dette livet, hadde nok sine egne oppfatninger av sted og virke, men når det kom til stykket, ble de bundet til stedet på premisser som ble lagt av dem som 'eide' stedet, slik som Norsk Hydro. Rommet kunne nok oppfattes som nokså absolutt.

Etter siste verdenskrig ble skolegangen forlenget gjennom realskole (for de få), senere ungdomsskole (for alle) og endelig videregående skoler (for stadig flere). Den stadig lengere utdanningstiden etter barndommen fyller store deler av ungdomstiden, som blir en sosial mellomfase i livet. Da Kjell Førlandsås arbeidet med sin hovedoppgave, var det i underkant av 80.000 studenter som tok høyere utdanning i Norge, derav 36 % kvinner. Da Coen Hendriks skrev sin oppgave, var studenttallet økt til nesten 150.000, og kvinneandelen var kommet opp i 54 %. Da Bianca Førlandsås skrev sin oppgave, var tallet kommet opp i vel 190.000, og 59 % av dem var kvinner.

Utdanningen ga de unge et utvidet mulighetsrom som ikke nødvendigvis var knyttet til hjemstedet. De unge mennene var ikke forutbestemt til å gå inn i fabrikkene, de unge kvinnene kunne se for seg en annen tilværelse enn en tilværelse som husmor som tok vare på skiftarbeideren når han kom hjem fra arbeidet.

Utdanningen måtte ofte taes utenfor hjemstedet. Dermed ble de unge som valgte en slik utdanning gjort kjent med alternative steder og andre sosiale rom. Utdanningen svekket båndene til hjemstedet og hjemstedets arbeidsliv. Denne 'frigjøringen' berørte etter hver kvinnene sterkere enn mennene.

Et annet viktig strukturelt utviklingstrekk er utviklingen av velferdsstaten som skapte et alternativt arbeidstilbud, som ikke minst ga muligheter til de unge kvinnene. De offentlige institusjonene som tilbød velferdsstatens tjenester til dem som bodde på et sted, førte også med seg arbeidsplasser lokalbefolkningen kunne gå inn i. Men jo mer

avansert og spesialisert velferdsstatens tjenester ble, jo høyere ble utdanningskravene, og dermed også sannsynligheten for at ungdom forlot hjemstedet.

På et sted som på Rjukan førte den langvarige nedbyggingen av den kjemiske porosessindustrien til en oppløsning av båndene mellom hjørnestensbedriften og stedets ungdom. De sto friere i sine stedsvalg, og foreldregenerasjonen oppfordret dem til å finne et alternativt utkomme i andre næringer, om nødvendig utenfor hjemstedet.

Den betydelige avindustrialiseringen av Norge, som på steder som Rjukan begynte allerede på sekstitallet, spredte seg gjennom sytti- og særlig gjennom åttitallet, og den pågår fortsatt. Andelen av de yrkesaktive som arbeidet i industrien gikk ned fra 27 % i 1970 til 20 % i 1990. Tallene for 2000, som er 13 %, kan ikke sammenlignes med de tidligere tallene, fordi langt flere personer er definert som deltakere i arbeidsstyrken (2.3 millioner mot mellom 1.4 og 1.5 mill. i sytti- og åttiårene). De som er kommet til, er i stor grad deltidsansatte i tjenesteytende næringer, altså i hovedsak kvinner. På et sted som Rjukan, var mennenes fagkompetanse mye mer stedbundet enn kvinnenenes, som var salgbar nær sagt over alt.

Denne utviklingen påvirker også de unges oppfatninger om fremtiden. Hjemstedet binder dem ikke på samme måte som den hadde bundet deres foreldre og besteforeldre. Samtidig som produksjonslivet endrer sammensetning, endres også forholdet mellom den betydning produksjon og forbruk har. Fritiden blir lengre, verdier knyttet til forbruk får en bredere plass i tilværelsen, ikke minst de unges tilværelse.

Rjukan i 2000.

I sin hovedoppgave *Er Rjukan et blivende sted* retter Bianca Førlandsås søkelyset mot de unges forhold til stedet (Førlandsås.2002). Denne oppgaven skiller seg metodisk fra de to foregående Rjukan-oppgavene ved at den anvender en kvalitativ metode som gjør det mulig å se Rjukan fra innsiden, slik stedet oppfattes av elever i den videregående skolen.

Metoden besto i å la elever i den videregående skolen skrive skolestil over temaet 'Livet mitt'. Til hjelp for elevene lå det noen føringer om temaer de kunne ta opp. De ble bedt om å fortelle om sin oppvekst, og nevne positive og negative sider ved å vokse opp på Rjukan. Videre ble det bedt om å fortelle hvordan de synes det er å bo i Rjukan (positive og nedative sider). Endelig ble de bedt om å forestille seg at de var

ferdige med videregående skole. Hvordan trodde de fremtiden ville arte seg? Vil de velge høyere utdanning, og hvis ja, hvorfor? Eller ville de kanskje heller velge å komme i arbeid rett etter videregående skole, og hvis ja, hvorfor? Det siste førende spørsmålet var om Rjukan inngikk i deres fremtidsplaner, eller om de trodde det var mulig at de kom til å flytte. Elevene fylte også ut et skjema med konkrete spørsmål om personalia, og om deres foresattes yrke og flyttehistorie. Elevene i tre yrkesfaglige og to allmennfaglige klasser skrev i alt 46 stiler som kunne brukes i analysen. Seks av stilskriverne ble intervjuet noen måneder senere. Da kunne de utdype temaer de hadde tatt opp i stilene, og Førlandsås kunne få nærmere innsikt om hennes tolkninger av deres stiler stemte med deres meninger om fortid, nåtid og fremtid. Elevene ble delt inn i tre kategorier: de som trodde at de ville bli boende (*potensielle bofaste*), de som regnet med å flytte ut, men ikke så bort fra at de ville komme tilbake (*potensielle tilbakeflyttere*), og de som regnet med å flytte og ikke ville flytte tilbake (*potensielle utflyttere*). Ti av de 46 elevene trodde at de ville bli boende i Tinn uten å flytte ut for en tid. Femten ville flytte ut, men regnet med at de etter å ha vært borte en stund, ville komme tilbake. Resten, 21 personer, trodde de ville flytte for godt. De fleste potensielle bofaste var gutter som hadde valgt yrkesfaglig utdanning, og regnet med at en slik utdanning ville gi dem innpass på det lokale arbeidsmarkedet. De fleste potensielle tilbakeflytterne ønsket å ta høyere utdanning som ville gi dem tilgang på tilfredsstillende lokale arbeidsmuligheter. De potensielle utflytterne ville også ta høyere utdanning, men trodde at det ikke fantes arbeid i Tinn som tilsvarte deres kompetansenivå.

Dessuten intervjuet Førlandsås i alt 19 personer som var 10-15 år eldre enn stilskriverne, og som var kommet tilsvarende lenger i livsløpet. Disse *unge voksne* hadde foretatt mange av de valgene som stilskriverne ennå sto foran. De nitten som ble intervjuet fordelte seg slik: fire kvinner og tre menn som aldri hadde flyttet fra Rjukan (*bofaste*), tre kvinner og to menn som hadde flyttet ut, men var kommet tilbake (*tilbakeflyttere*), tre kvinner og to menn som var *innflyttere*, og to kvinner og en mann som var oppvokst på Rjukan, men som hadde flyttet ut og ikke kommet tilbake (*utflyttere*). Nitten intervjuer gir et omfattende materiale, men siden de intervjuede er fordelt i fire kategorier, blir enkelte av gruppene svært små.

Generaliseringsmulighetene blir tilsvarende mindre. De unge voksnes erfaringer kan imidlertid bidra til innsikt om hvordan livet til dagens unge ville kunne komme til å bli.

Hva mener så de to generasjonene om Rjukan som oppvekststed? De fleste skoleelevene og unge voksne ser tilbake på barndommen og oppveksten som en lykkelig tid. Rjukan og Tinn var et trygt og godt sted som det var lett å føle tilhørighet med. Bofaste og tilbakeflyttere i begge generasjonene la særlig vekt på det gode oppvekstmiljøet for barn. På en måte idylliserte de egen barndom og projiserte den inn i deres egne barns oppvekst.

De fleste verdsetter de tette sosiale relasjonene som skaper et godt og trygt miljø. Det er spesielt viktig for de som tror de vil bli boende og de som er blitt boende, og også viktig for potensielle og reelle tilbakeflyttere. Men for noen blir de tette sosiale relasjonene for tette og den sosiale kontrollen for sterk. For dem er Rjukan en 'ryktebygd'. En av de intervjuede skoleelevene sier dette om Rjukan: "For ungdom på min alder er dette stedet det kjedeligste hølet som noensinne har blitt grunnlagt." Hun avslutter samtalen med å si at hun håper at hun ikke blir så desperat at hun flytter tilbake og anbefaler ikke ungdom å bosette seg i kommunen, men sier i stedet for at stedet er "...perfekt for barnefamilier som ønsker et trygt miljø, med fin natur og skibakker og liknende. Men for ungdom så er det ikke noe. Da er det bare: Glem det, snu deg og løp" (Førlandsås 2002, s. 129).

For noen er Rjukan og Tinn det trygge, gode stedet, der arbeid finnes og fremtiden er lys. For andre er Rjukan en døende by der det ikke finnes interessant arbeid. Når slike utsagn stilles opp mot hverandre, underbygger de forestillingen om at steder er sosialt konstruert. Når Rjukan kan oppfattes så ulikt, er det fordi de som bærer slike oppfatninger tenker og føler ulikt. Slike tanker utvikles over livsløpet. Er man barn, er Tinn en fin bygd å bo i, mener såvel skoleelevene som de unge voksne. Men syttenåringen som er kommet til orde ovenfor slår indirekte fast at det er hennes posisjon i livsløpet som gjør stedet uutholdelig. Det kan godt være et utmerket sted for barnefamilier. Mange av de potensielle tilbakeflytterne trekker nettopp frem at selv om stedet ikke er spesielt attraktivt for dem her og nå, så vil deres kommende barn kunne få et godt liv der. I en skolestil skriver en potensiell tilbakeflytter om hvor fint det var å leke ved Tveitotjernet som barn, og at slike gleder kunne hun godt tenke seg å gi sine egne barn. Men i samme intervju forteller hun at når hun nå går forbi tjernet, er det ingen som leker der lenger. Med andre ord, hun vil gi sine barn konkrete positive opplevelser hun selv hadde som barn, selv om hun vet at forutsetningene ikke lenger er tilstede.

Førlandsås påpeker da også de to informantgruppene er i ulike livsfaser der hverdagslivet ikke er det samme. I den sosiale mellomfasen som skolelevne befinner seg i, er skolegang, venner og fritidsaktiviteter viktig, mens hjem, familieliv og arbeid dominerer hverdagslivet til de unge voksne.

Mens arbeid ble oppfattet som en svært viktig premiss for stedsvalg blant de som var flyttet fra Tinn på syttitallet (Førlandsås 1979a), kom utdanning klarere frem som premiss i det utvalget Hendriks (1992a) analyserte rundt 1990. Utdanning ble da først og fremst sett som en forberedelse til fremtidig arbeid. Dagens ungdom på Rjukan er oppmerksom på sammenhengen mellom utdanningsvalg og stedsvalg. De potensielle bofaste velger stort sett utdanning rettet mot lokale arbeidsplasser de regner med å få. Mange av dem har allerede vært innom slikt arbeid i ferier og fritid. Mange av dem akter ikke å ta utdanning ut over videregående skole. Det er lønnet arbeid de ser frem til. Noen av dem nevner at de nok kan komme til å ta mer utdanning senere i livet. Det er ikke urimelig å anta at mange av de bofaste, både blant elevene og blant de unge voksne, har valgt sted først, og tilpasset utdanningen etter dette. De unge voksne bofaste gir uttrykk for at det ikke var vanskelig å finne arbeid lokalt. For de bofaste blir den sosiale mellomfasen i livet kort. Deres valg miner om de valg som var de vanligste på Rjukan den gangen det var et ensidig industristed der fagkompetanse ble oppnådd gjennom arbeid, ikke utdanning.

Men for de langt fleste av dagens unge voksne og skoleelever er utdanningsambisjonene høye. De sikter mot høyere utdanning, på høyskoler eller ved universiteter. Mange av de unge voksne tilbakeflyttere har valgt utdanning som gir dem innpass på arbeidsmarkedet i Tinn, som de kjenner ganske godt. Skolelevne, og spesielt de mange som tar allmennfaglig studieretning, har derimot ofte ganske vage forestillinger om hvilken høyere utdanning de vil ta. De vet at de vil ha mer utdanning, ikke nødvendigvis hva de skal bruke den til. De har dessuten en forbausende liten innsikt i hvilke arbeidsmuligheter som faktisk finnes på Rjukan. Ikke få tror at det fortsatt er kjemisk prosessindustri på Rjukan, selv om den er nedlagt for flere år siden. På den annen side synes det som mange av de unge ikke er klar over at de fleste av de over 700 arbeidsplassene ved Hydro Rjukan Næringspark er innenfor tjenesteytende næringer.

Noe av det samme er tilfellet i Mo i Rana (Lid 2002). De unge tror at smelteverksindustrien på Jernverkstomta er en langt viktigere arbeidsplass enn den virkelig er. Det hører med til historien av svært få kunne tenke seg å arbeide der.

Derimot er det forbausende få av de unge ranværingene som virkelig kjenner til den typen arbeid som gjøres på utflyttede statsbedrifter som Nasjonalbibliotekets avdeling i Mo og Statens Innkrevingsentral, som gir arbeid til omlag 500 personer.

Mange av de som sier at de vil flytte fra Rjukan eller Mo tegner et negativt bilde av arbeidsmulighetene på hjemstedet, noe som legitimerer beslutningen om å flytte.

Spesielt gjelder det de som tror at de ikke vil komme tilbake. Denne varianten av ungdoms sosiale konstruksjon av steder, nemlig å stille dem i dårlig lys for å legitimere deres personlige flyttevalg, er sikkert ikke begrenset til steder som Rjukan og Mo i Rana.

Så lenge utdanningsplanene er lite konkrete og ikke klart knyttet til oppfatninger om arbeidsmulighetene på hjemstedet, er det nærliggende å anta at for mange er det å komme bort fra Rjukan et mål i seg selv, og høyere utdanning blir et virkemiddel.

Flyttingen blir innledningen til en ny mellomfase i livet, der de frigjør seg fra hjemstedet og går inn i nye sosiale nettverk på studiestedet.

Mange av dem som vil flytte, men som kan tenke seg å flytte tilbake, tegner et positivt bilde av Tinn. Men samtidig tar de forbehold om at erfaringene de gjør seg på det stedet de flytter til, kan føre til en konkurranse mellom steder, og at utfallet kan bli at de ikke kommer til å flytte tilbake, selv om de holder muligheten åpen. Steder med høyere utdanningsinstitusjoner fungerer som aktive partnerskapsmarkeder. Mange av de potensielle tilbakeflytterne kan komme til å finne partnere som kommer fra andre steder, og det er ikke sikkert at Rjukan blir det nye parets foretrukne bosted.

Dagens unge i Tinn danner seg altså bilder av steder som legitimerer deres videre livsløp. De som vil bli, tegner et positivt bilde av Tinn og et negativt bilde av verden utenfor. Motsatt er det med de som vill vekk. Når syttenåringer kan karakteriserer hjemstedet som et høl, er det uttrykk for en frustrasjon over en innestengt tilværelse. Intervjuene med tilbakeflyttede unge voksne viser at de tar et oppgjør med de negative stedsforestillingene de gjorde seg på den tiden de flyttet ut. Nå har de opplevet verden der ute, og de har fått et sammenligningsgrunnlag mellom steder som er mindre stereotyp enn det dagens unge har. I den fase av livet de er i, er ikke en tilbakeflytting til Rjukan en retur til klaustrofobien. De ser ikke nødvendigvis tilbakeflyttingen som en isolasjon. De vet at de andre stedene de kjenner fortsatt vil være der, og de har større muligheter enn en syttenåring uten bil og førerkort til å holde ved like forbindelsene mellom sosiale nettverk de har vært aktive i på de stedene de har vært bosatte i. Men samtidig utelukker de ikke at de senere i livsløpet

kan kome til å flytte igjen. Mens potensielle og reelle bofaste legger stor vekt på det gode oppvekstmiljøet i Tinn, sier noen av tilbakeflytterne at de slett ikke er sikre på at oppvekstmiljøet er så mye bedre enn det det flyttet fra. En tilbakeflytter nevner at hans barn hadde mange å leke med i lavblokkområdet familien flyttet fra, mens det kune være ensomt å være barn i det villastrøket familien nå bor i på Rjukan.

Tilbakeflytterne og noen av nykommerne (innflyttere) mener stort sett at det ikke er noe problem å finne jobber på Rjukan. Her skiller de seg fra de som overveier å flytte. Man finner det man ser etter.

En av de intervjuede innflytterne til Rjukan arbeidet i en liten tjenesteytende bedrift. Han var kommet fra en større bedrift i samme bransje, og syntes det var verdifullt å ha et mer allsidig arbeid på Rjukan. Han ga uttrykk for å trives godt på Rjukan. Samtidig bemerket han at om han ble i Rjukan, ville videre karriere i bransjen være vanskelig. Da Førlandsås' hovedoppgave var ferdig, ble den sendt til denne personen, fordi han hadde gitt uttrykk for at han gjerne ville lese den. Den kom i retur med følgende klistremerke: "Adressaten har flyttet for mer enn et år siden. Ettersendingstiden er utløpt og våre noteringer om ny adresse er strøket". Denne erfaringen gir grunnlag for en metodisk refleksjon. Vil ikke innflyttere som blir spurt om hvordan de har det, uttrykke seg i positive vendinger? Kanskje ville de svart anderledes om man intervjuet dem etter at de hadde flyttet videre? Denne respondenten hadde et navn han var alene om ifølge Telenors elektroniske telefonkatalog for Norge. Han var flyttet til en annen by på Østlandet, større og nærmere Oslo enn Rjukan, og med større bedrifter i den bransjen han arbeidet i. Det er grunn til å minne om at mange innflyttere forholdsvis raskt flytter videre.

Rjukan og Tinn 1980-2000.

Denne bokens tittel er "Mennesker, steder og regional utvikling". Dette kapitlet handler om ett sted og dets utvikling. Om befolkningsutviklingen kan brukes som indikator på stedets evne til å holde på sine unge, eventuelt få unge innflyttere til å trives der, så har Rjukan og Tinn problemer. I 1980 bodde det 7500 mennesker i Tinn, i 1990 litt under 7000, og i 2000 omlag 6500. I tettstedet Rjukan var utviklingen enda mer negativ, fra ca 4500 i 1980 til vel 3500 i 2000. Det er ikke mange steder i Norge som har gjennomgått en så langvarig uttapping av befolkningen som Rjukan. Flyttingen forklarer det meste av nedgangen. En langvarig utflyttingsperiode preger også den gjenværende befolkningen, som blir stadig eldre. En konsekvens av dette er

at den naturlige tilveksten reduseres. I Tinn var den negativ hvert eneste år mellom 1980 og 2000. Den negative naturlige tilveksten sto for ca 700 av en total nedgang på vel 900 personer. En slik aldringsprosess vil det ta flere tiår å snu. I teorien kan stor innflytting bidra til å snu trenden, men en slik innflytting kan en ikke spore i Tinn. Mellom 1980 og 2000 var nettoutflyttingen på mindre enn 200 personer. Det kan ved første øyekast se positivt ut, men om vi deler flytterne i innenlandsflyttere og utenlandsflyttere, viser det seg at det har vært en nettoinnflytting fra utlandet på ca 570 personer i løpet av disse tyve årene. De fleste av dem er utlendinger, og mange er politiske flyktinger. Det er en stor utfordring å få disse flyktingene til å bli værende i Tinn. Hadde nettoinnflyttingen fra utlandet vært 0, ville nettoutflyttingen fra Tinn til resten av Norge vært ca 750 personer, eller i samme størrelsesorden som den negative naturlige tilveksten, og folketallet i Tinn ville i 2000 vært nede på omlag 6000 personer. Det er stor avstand mellom den observerte utviklingen og kommunens ønske om å stabilisere folketallet på ca 7000 (Tinn kommune 1997). Kommuneplanen for 1998-2008 (Tinn kommune 1998) avstår fra å tallfeste befolkningsmålsettingen, men gir uttrykk for at hovedmålet må være å snu den vedvarende negative befolkningsutviklingen.

I kommuneplanen står ungdom først på kommunens prioriteringsliste for å oppnå dette målet: "Få tilbake ungdom. (..) Tiltak som gjør kommunen til et godt bosted for alle, og spesielt for yngre, skal derfor gies hovedprioritet." Det vi har kunnet observere gjennom de siste tyve år, er at kommunesenteret krymper. Servicetilbudet svekkes, og de unge er lite tilfredse med tilbudene. Svekkelsen skyldes dels av det lokale kundeunderlaget svekkes, dels gjennom at folk fra Tinn reiser til andre byer, spesielt Skien, for å handle og søke adspredelse. Bedret veitilknytning har gjort Tinn mindre isolert enn kommunen var i 1980.

De unge på Rjukan sier seg lite tilfreds med fritidstilbudet. I denne fasen av livet er de mindre opptatt av det arbeidet de skal ha i en ganske fjern fremtid. I vår postmoderne velstandstid fortoner livet som konsument seg som mer givende enn livet som produsent. Det forhindrer ikke at de unge bør få innsikt i det lokale arbeidsmarkedet før de flytter ut, så vet de noe om hva de kan komme tilbake til. Vi har observert at den videregående skolen har liten kontakt med arbeidslivet. Hydro Rjukan Næringspark ligger like ved den videregående skolen. Det forhindrer ikke at det ikke er vanlig å ta med klasser inn i næringsparken for å vise de unge hva folk arbeider med der. På den annen side ga ledelsen i Næringsparken uttrykk for at de ikke hadde

tatt noe særskilt initiativ for å ta imot skoleklasser. Vi har allerede pekt på at de unge selv har svært vage forestillinger om hva som egnetlig skjer i Næringsparken. Her er det mye ugjort kontakt- og formidlingsarbeid.

Ut fra hva de fleste unge på Rjukan selv forteller oss, vil de forlate stedet, midlertidig eller for godt. Spørsmålet er da om de gir Rjukan dårlig karakter fordi det på en måte rettfærdiggjør deres planer om å reise ut. De som vurderer å komme tilbake som unge voksne, er mindre opptatt av fritidstilbudet, mer av bolig- og arbeidsforhold. Implisitt i denne betraktningen ligger det en antydning om at kommunens strategi må være å tilfredsstille de potensielle tilbakeflytterne krav til bolig og arbeid. Det finnes gode eksempler i Tinn på at lokale initiativ er tatt for å bygge nettverk mot ungdom som er under utdanning andre steder, blant annet arrangementer i romjulen der skoleungdom hjemme på ferie kan møtes. På flere arbeidsplasser er det også satt i gang miljøskapende tiltak for tilbakeflyttere og innflyttere. Det er en forståelse for at sosiale nettverk er viktige for tilbakeflyttere og innflyttere.

Det er også tatt initiativer for å få fart på etablerervirksomhet. Det er opprettet et eget SND-kontor for ungdom på Rjukan. Det er satt i gang et treårig pilotprosjekt rettet mot fastboende ungdom, utflyttere og potensielle innflyttere (Førlandsås 2002, s. 173). Slike tiltak kan få positive virkninger, men de alene kan ikke snu trenden. Hundrevis av steder og bygder i Norge ønsker å snu trender, og forsøkene rapporteres i mediene og analyseres av engasjerte studenter og forskere. Denne artikkelen gir ingen gode svar på hvordan slike snumprosesser skal gjennomføres. Budskapet vårt er at de som styrer disse stedene må komme i dialog med dagens ungdom, møte dem på deres premisser og samtidig bidra til å utvide deres forståelse av hva hjemstedet egentlig er.

Sørliens data viser for Tinns vedkommende at ungdom født rundt 1970 og som nå er rundt tretti år gamle i større grad enn dem som ble født på slutten av femtallet og nå er 40-45 år har valgt å bli i Tinn eller å flytte tilbake, og færre har flyttet ut. Særlig gjelder dette kvinner. Den positive tendensen skal ikke overfortolkes, men gir grunn til en viss optimisme. (Sørli 1999, analysert i Førlandsås 2002, s. 159-163.)

De tre hovedoppgavene som har tatt for seg flyttingens betydning for utviklingen i Tinn, har vist hvordan arbeidsmarkedsforutsetningene lasngsomt har bedret seg etter hvert som omstillingsprosessen har gått sin gang. I dag er ikke Rjukan et ensidig industristed, knapt nok et industristed. De tjenesteytende næringene har overtatt, ikke bare som en følge av utvidelsen av lokale offentlige tjenestetilbud, men også fordi det

er etablert mange arbeidsplasser i private tjenesteytende næringer, og mange av disse arbeidsplassene betjener nasjonale og internasjonale markeder. Tjenestenæringens fremmarsj gir kvinner større muligheter enn menn, fordi de har valgt utdanninger som er relevante for arbeid i slike næringer i større grad enn mennene har gjort. Et inntrykk fra leseværelset ved Rjukan Offentlige Bibliotek har brent seg fast. To lesergrupper dominerte; på den ene siden avislesende eldre menn med joggesko og caps og hyppige røkepauser – kanskje pensjonerte representanter for det industristedet som var, på den andre siden ungdom som surfer ut i verden på internett. Kanskje noen av dem finner at Rjukan er en del av verden?

Sluttord

Denne artikkelen åpnet med å gi et kort riss av konkurrerende metoder i studier av steder, og utdypet denne drøftingen, også i teoretisk retning, i avsnittet jeg har kalt *En metodisk og teoretisk parentes*. Debattene om teories og metoders fortrinn og ulemper har en tendens til å bli enten-ellerdebatter. Kanskje også forskere har en tendens til å begrunne sine metode- og teorivalg gjennom å underkjenne de alternative tilnærmingene. Ennå merker vi etterdønningene etter Thomas Kuhns "The structure of scientific revolutions" fra 1962. Hans utlegninger om paradigmeskift – gamle teorier må slås i stykker for å gi plass til nye – dominerte den vitenskapsteoretiske debatten for tretti år siden. Den positivistiske tilnærmingen, metodisk understøttet av en metodisk kvantitativ revolusjon, var ett uttrykk for et slik paradigmeskift i samfunnsvitenskapen. Eldre teorier ble forkastet. En tilsvarende revolusjon ble identifisert da postmoderniteten ble understøttet av kvalitative metoder utover på åttitallet. Denne artikkelen gir et konkret eksempel på denne glidningen fra det kvantitative mot det kvalitative. Mitt sluttpoeng er at den ene tilnærmingen ikke utelukker den andre. Kvalitative og kvantitative data utfyller hverandre mer enn de falsifiserer hverandre. I en tid da steder både endres som følge av globale strukturendringer og oppfattes som individuelle sosiale konstruksjoner, er det viktig å koble global og individuell innsikt i studier av det lokale.

Referanser.

- Førlandsås, B. (2002): *Er Rjukan et blivende sted? Ungdoms forhold til sted.* Hovedoppgave, Institutt for geografi, Universitetet i Bergen.
- Førlandsås, K. (1979a): *Tinn kommune i flytteperspektiv. En undersøkelse av utflytternes flyttenønster og vilkår for tilbakeflytting.* Hovedoppgave, Geografisk institutt, Universitetet i Bergen.
- Førlandsås, K. (1979b): *Utflytterne som arbeidskraftressurs - ønskedrøm eller virkelighet? Plan og Arbeid*, s. 201 - 204.
- Hansen, J. C. & I. L. Grønlund (1999): *De lokale omstillingsaktørene. En komparativ stedsanalyse.* SNF Rapport 50/99, Stiftelsen for samfunns- og næringslivsforskning, Bergen.
- Hendriks, C. (1992a): *Hvor blir det av Rjukan-ungdommen?* Hovedoppgave, Institutt for geografi, Universitetet i Bergen.
- Hendriks, C. (1992b): *Rjukan lurer seg selv. Plan & Arbeid*, nr. 6, s. 13-18.
- Kuhn, T. (1962): *The Structure of Scientific Revolutions*, Chicago.
- Lid, M. (2002): *Jakten på det meningsfulle sted. Unge aktører i Mo i Rana og deres forhold til sted.* Hovedoppgave, Institutt for geografi, Universitetet i Bergen.
- Statistisk sentralbyrå (1977): *Flyttemotivundersøkelsen 1972.* Samfunnsøkonomiske Studier 35, Oslo.
- Sørli, K. (1993): *Bofasthet, flytting og utdanningsnivå i kommunene. Åtte årskull fulgt gjennom aldersfasen 15-35 år. Del 1: Østlandet.* Rapporter 93/28, Statistisk sentralbyrå, Oslo.
- Sørli, K. (1999): *Resultat av innenlandsk flytting gjennom første del av voksenlivet. Del 1. Kommuner på Østlandet.* Aktuelle befolkningstall 3/99. Statistisk sentralbyrå, Oslo.